

In Gods naam, Dans!

Over Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste eeuw

Jan Jorrit Hasselaar

Naam student	Jan Jorrit Hasselaar
Naam module	Eindessay
Naam docent	Bert Dicou
College gevolgd (periode noemen)	-
Inleverdatum	6 september 2023
Check spelling en stijl zelf uitgevoerd	Ja
Check minimum / maximum aantal woorden zelf uitgevoerd	Ja
Bijlagen	Nee

Table of Contents

1. Introductie.....	4
2. Eerste klop op de deur: <i>missio Dei</i>	6
a. Ontstaan en betekenis	6
b. Kritische bespreking	7
3. Tweede en derde klop op de deur: de Drie-eenheid	8
a. Begrenzen en ontgrenzen	8
b. De Goddelijke dans.....	9
4. Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste eeuw.....	11
a. Beleidsvisie 2020-2030: ‘Remonstranten, een bezielde verband’	11
b. Meerjarevisie 2022-2026: ‘Sta op! Hij roept U!’	11
5. Huizen van Arminius als dansschool voor het leven	14
a. Trinitair vloertje onder de Remonstrantse visies	14
b. Huizen van Arminius als dansschool voor het leven	15
6. Conclusie en aanbevelingen.....	17
Literatuurlijst	19

1. Introductie

“Toen werd er op de deur geklopt – zacht, maar heel goed hoorbaar. De vijf jongelieden hielden hun adem in, maar ze bleven onbeweeglijk zitten. Weer werd er geklopt. De jongelieden keken elkaar aan, maar ze spraken geen woord en verroerden zicht niet. En toen hoorde Tiuri een stem, heel duidelijk, al was het niet meer dan gefluister: ‘In Gods naam, doe open!’ Hij luisterde. Het was weer stil. Hij mocht de deur niet openen... maar als het nu eens een mens was die in nood verkeerde, een vluchteling die een toevluchtsoord in een kerk zocht. Hij luisterde. Het was weer stil. De stem klonk echter nog na in zijn oren; hij zou die nooit kunnen vergeten. O, waarom moest dit juist nu gebeuren? Waarom moest juist hij die smeekbede horen? Hij mocht er niet op antwoorden, maar hij zou zich niet gerust voelen voordat hij het toch had gedaan”.

Openingsscene uit *De Brief voor de Koning* van Tonke Dragt (1962, pp. 14-15)

Werd er tijdens mijn studietijd aan het seminarium ook drie keer op mijn deur geklopt? De eerste keer toen het concept *missio Dei* aan de orde kwam tijdens het vak ecclesiologie. In het afsluitende werkstuk heb ik *missio Dei* kort behandeld, maar verder bleef ik onbeweeglijk zitten. Hoorde ik weer een klop toen ik vanuit een Anglicaanse parochie in Kaapstad een kruisje van de Drie-eenheid meekreeg voor mijn stagegemeente de Vrijzinnigen NPB Wassenaar. Tijdens mijn proefviering heb ik dit kruis aan de stagegemeente overhandigd, maar verder verroerde ik me niet. En dan die kerkdienst in Alkmaar, waar na afloop een gemeentelid vroeg of ik het boekje *De goddelijke dans* van Richard Rohr kende. Werd er voor de derde keer op de deur geklopt?

Het kan toch niet waar zijn, een eindessay over zo’n gortdroog thema als de Drie-eenheid, ook wel de Triniteit genoemd. Hoewel, gortdroog, juist vanwege mijn achtergrond in de kerk van het westen (theologie in Utrecht, Geneve en Amsterdam) en de kerk van het oosten (stage bij en diverse samenwerkingen met Oecumenisch Patriarch Bartholomeus), weet ik hoe dit dogma rondom het *Filioque* een grote rol gespeeld heeft in de scheiding tussen de kerk van het oosten en die van het westen. En dat was zeker geen gortdroge scheiding, maar diep, bloederig, pijnlijk en zeer lang (zo’n 1.000 jaar). Maar dan nog, een eindessay over de Drie-eenheid voor het Remonstrants seminarium, waar men staat in een traditie die zichzelf graag ziet als niet-dogmatisch en met meer de nadruk op algemene godsdienstfilosofie dan de christelijke geloofsleer. Moet die deur echt open, en wel hier?

Maar, misschien zou ik me niet gerust voelen als ik de deur niet open doe. Net als bij Tiuri kan het de roep zijn van een mens in nood, van een vluchteling die een toevluchtsoord in een kerk zoekt. Het past ook wel bij de vorm van een essay om op zoek te gaan naar een antwoord op een vermoede stem. Het woord ‘essay’ draagt namelijk in het Latijn zowel de associatie van ‘examen’ in zich als de associatie van ‘proberen’. Een goed finaal examen is voor mij niet primair het produceren van opgedane kennis, maar proberen al zoekende een stap verder te komen. Ik zie dit finale essay dan ook vooral als een probeersel. Dit essay dient voort te bouwen op twee leerlijnen vanuit het seminarium. Naast de leerlijn op het Heilige heeft dit essay vooral betrekking op de leerlijn van dienend present in de wereld.

Het centrale werk in dit essay, ankerwerk genoemd, is *Constants in Context: A Theology for Mission for Today* (2008) van Stephan B. Bevans en Roger P. Schroeder. In dit standaardwerk staan Bevans en Schroeder uitgebreid stil bij de notie *missio Dei* als kompas voor kerk-zijn in de eenentwintigste eeuw. Dat brengt mij bij de centrale vraag: Wat is de relevantie van *missio Dei* voor Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste eeuw. In de beantwoording van deze vraag maak ik gebruik van een aantal subvragen. In de eerste sectie komt de subvraag naar betekenis en ontwikkeling van het concept *missio Dei* aan de orde. Dit leidt tot een herontdekking van de leer van de Drie-eenheid. In de tweede sectie verken ik de tweede subvraag, namelijk betekenis van de Drie-

eenheid vanuit Remonstrants perspectief (M. van Leeuwen) en in *De goddelijke dans* van Richard Rohr. In de derde sectie sta ik stil bij de subvraag: Wat betekent Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste eeuw? Ik onderzoek deze vraag via twee centrale documenten voor Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste eeuw, namelijk de beleidsvisie 2020-2030: 'Remonstranten, een bezielde verband' en de Meerjarensvisie 2022-2026: 'Sta op! Hij roept U!' van het Arminius instituut. De vierde sectie onderzoekt de relevantie van de Drie-eenheid voor Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste eeuw. De laatste sectie bestaat uit conclusie en aanbevelingen.

2. Eerste klop op de deur: *missio Dei*

De eerste klop op de deur was tijdens het vak ecclesiologie. Het concept *missio Dei* kwam aan de orde via het boek *A Vast Minority: Church and Mission in a Plural Culture* van Stuart Murray. In deze sectie onderzoek ik (a) ontstaan en betekenis van dit concept gebruikmakend van het ankerwerk van dit essay en volgt er (b) een kritische bespreking van dit concept.

a. Ontstaan en betekenis

Het ankerwerk in dit essay is het boek *Constants in Context: A Theology for Mission for Today* van Stephan B. Bevans en Roger P. Schroeder. Dit boek is een standaardwerk binnen missiologie. Het boek is opgedeeld in drie onderdelen: (1) bijbelse en theologische fundamenteën; (2) historische modellen van missie; (3) een theologie van missie voor vandaag. Het eerste onderdeel is relatief kort en behandelt zeven missionaire fasen binnen het Bijbelse boek Handelingen. Missie komt daar niet voort uit een geïnstitutionaliseerde kerk, maar gaat eraan vooraf. Missie is het antwoord van de vroegchristelijke beweging op steeds veranderende contexten. Het tweede onderdeel geeft een globaal historisch overzicht van tweeduizend jaar missie, en gebruikt daarvoor drie types van missies. Type A houdt zich bezig met het redden van zielen en het uitbreiden van de kerk. Zonder de kennis van Christus, zoals aangeboden door de kerk, gaan mensen verloren. Type B vertrekt vanuit de menselijke ervaring en rede en richt zich op waarheidsvinding. In het ontdekken van de waarheid ligt de redding, reeds aanwezig in de menselijke ervaring en cultuur. Type C richt zich op de menselijke geschiedenis en benadrukt een toewijding aan bevrijding en transformatie van de wereld. In dit derde onderdeel proberen de auteurs een theologie van missie voor vandaag te ontwerpen. Deze synthese noemen ze een 'profetische dialoog'. Voor het ontwerp gebruiken ze vooral documenten uit de twintigste eeuw van Katholieke, Orthodoxe, Protestantse, Evangelische en Pinkster kerken. *Missio Dei* komt in dit laatste onderdeel aan de orde.

Bevans en Schroeder laten in hun boek zien hoe missie eeuwenlang werd opgevat als de uitbreiding van de kerk in aantal en invloed, als het redden van zielen van individuen of als het introduceren van mensen uit het Zuiden en het Oosten tot de zegeningen en privileges van het christelijke Noorden en Westen. Vervolgens beschrijven ze hoe halverwege de twintigste eeuw langzaam een subtiele maar niettemin beslissende verschuiving plaatsvindt. Het is een verschuiving om zending in de eerste plaats te zien als een activiteit van de kerk naar een verstaan van zending als primair een activiteit van God zelf. Het is een beweging die zich volgens Bevans en Schroeder voltrekt in de breedte van de kerk in het Westen (2004, p. 292). Het Tweede Vaticaans Concilie in de jaren zestig van de vorige eeuw betekent bijvoorbeeld een radicale ommezwaai in het spreken over zending in de Rooms Katholieke kerk. In Protestantse kringen was Karl Barth één van de eerste theologen die zending verwoordde als een activiteit van God zelf. Dit werd overgenomen door Karl Hartenstein die in 1934 de term *missio Dei* ontwierp als aanduiding van missie als een activiteit van God zelf. Hij onderscheidde deze term van *missio ecclesiae*, waarin de kerk wordt gezien als drager van missie. De geboorteplaats van dit nieuwe idee was de conferentie van de International Missionary Council in Willingen, 1952 (Bevans & Schroeder, 2004, p. 290). Sinds de conferentie in Willingen is dit concept van missie omarmd bij vrijwel alle christelijke stromingen. De vraag is wel waar het concept precies voor staat. In Willingen was er bijvoorbeeld al een presentatie van het concept, die de betrokkenheid van de kerk terzijde schoof. Als missie primair van God uitgaat en God in de hele wereld werkt, dan is het de wereld die de agenda zet voor de kerk en niet andersom (Bevans en Schroeder, 2004, pp. 290-291). De kerk komt dan aan de zijlijn te staan.

b. Kritische bespreking

Het concept *missio Dei* komt in het boek van Murray, dat we gebruikt hebben in het seminarium bij het vak ecclesiologie, vrij kritiekloos aan de orde. Bij Murray gaat *missio Dei* primair om het bijdragen aan *shalom*, de vrede van God, bijvoorbeeld in activiteiten als werken voor gerechtigheid, zorg voor de schepping, onderwijs en verzoeningswerk. Als we de literatuur erop naslaan dan blijkt het echter een veel bediscussieerd concept te zijn. Bert Hoedemaker, bijvoorbeeld, waardeert het concept *Missio Dei* om twee redenen. Ten eerste, het concept is een poging om voorbij een smalle missie vanuit christologie of ecclesiologie te komen. De missie van God is breder dan de missie van Jezus of die van de kerk. *Missio Dei* geeft missie volgens hem een Trinitaire basis. Ten tweede, het concept laat zien dat kerk en missie gezonden worden. Het gaat over meedoen met de betrokkenheid van God op deze wereld. Alle historische vormen hiervan zijn dan instrumenteel. Ondanks deze waardering voor *missio Dei* vindt Hoedemaker het concept te vaag en te algemeen, omdat het gebruikt kan worden door mensen die verschillende en soms zelfs tegenstrijdige, elkaar uitsluitende, posities hanteren. (Hoedemaker, 1988, pp. 172-173).

Deze uitsluitende posities kwamen opnieuw ter sprake tijdens het 50-jarig jubileum van de zendingsconferentie in Willingen. Theo Sundermeier stelde dat *missio Dei* nog steeds begrepen wordt in verschillende en soms zelfs elkaar uitsluitende posities (2009, pp. 560-561). Enerzijds is daar de 'oecumenische positie' met daarin een afwijzing van zending door de kerk. De kerk is slechts een "aanhangel" van Gods komst in de wereld, de eigenlijke missie. Deze positie werd bijvoorbeeld vertegenwoordigd door J. Chr. Hoekendijk. Aan de andere kant is daar de 'evangelische positie' die de missie van de kerk zo hoogacht dat het teken van de laatste dagen is, de eigenlijke betekenis van de wereldgeschiedenis. Dit wordt vertegenwoordigd door iemand als W. Freytag. Sundermeier stelt dat het hier om extreme posities gaat, maar dat ze onder de oppervlakte van bijdragen en artikelen volop zichtbaar zijn. Dit doet de vraag stellen wat de relevantie van het concept *missio Dei* nog is?

David. J. Bosch beschouwt de koppeling binnen *missio Dei* tussen missionair denken en de leer van de Drie-eenheid als een belangrijke vernieuwing (Bosch, 2011, p. 402). Engelsviken ziet de nadruk op de trinitaire basis van missie eveneens als één van de belangrijkste en blijvende bijdragen van het concept *missio Dei* (2009, p. 493). Het inzicht wordt dus gedeeld dat meer beloftevol dan het concept *missio Dei zelf*, is de achterliggende trinitarische benadering van missie. *Missio Dei* markeert de overgang van een theologisch kader waarin kerk de drager van missie is naar een kader waarin de Drie-enige God de drager is van missie.

De eerste klopp op de deur brengt mij in deze sectie via *missio Dei* bij de Drie-eenheid, de tweede en derde klopp op de deur.

3. Tweede en derde klop op de deur: de Drie-eenheid

De tweede klop op de deur hoorde ik tijdens mijn stage bij de Vrijzinnigen NPB Wassenaar. Halverwege de stage moest ik voor werkzaamheden naar Kaapstad. De stagegemeente gaf me een kaars mee voor de Anglicaanse parochie in Kaapstad waar ik een aantal keer zou voorgaan. Bij mijn vertrek uit Kaapstad suggereerde de priester vervolgens ook een kaars mee te nemen voor de Vrijzinnigen Wassenaar. De parochianen kwamen echter met heel iets anders, een kruisje van de Drie-eenheid met Andrej Rublev's beroemde icoon van de Drie-eenheid daarop.

De derde klop op de deur was na afloop van een kerkdienst in Alkmaar, februari 2023, waarin ik voorging. Als slotlied zongen we lied 839 uit het Liedboek:

Ik danste die morgen toen de schepping begon
Ik danste de dans van de sterren, maan en zon,
De golvende velden en de deinende zee
En alles wat ademt danste mee.

...

Ik danste voor blinden die mij riepen om licht,
Ik gaf aan verschopten een stem, een nieuw gezicht.
Ik danste voor kinderen, de koning te rijk.
Ik danste het lied van gerechtigheid.
Dans, dans en doe maar met mij mee.
Ik ben de heer van de dans, zegt Hij.

...

Na de dienst werd er gevraagd of ik het boekje *De goddelijke dans* van Richard Rohr ken. Op de voorkant van dit boek staat ook Rublev's beroemde icoon van de Drie-eenheid.

De leer van de Drie-eenheid is geen onbekende in Remonstrantse kringen. Ik begin deze sectie met een belangrijk accent dat gelegd is door de Remonstrantse hoogleraren G.J. Hoenderdaal en M. van Leeuwen. In hun standaardwerk geven Bevans en Schroeder aan dat veel van de Trinitaire vernieuwing van de theologie in het Westen haar inspiratie heeft te danken aan de orthodoxe theologie (2008, p. 294). Dit zien we ook weerspiegeld in de orthodoxe icoon van Rublev op de voorkant van Richard Rohr's *De goddelijke dans*. In het laatste deel van deze sectie zet ik kort een aantal hoofdlijnen uiteen van dit boek met een centrale rol voor deze icoon. Met deze sectie bouw ik zo een kader die ik later in gesprek kan brengen met Remonstrants kerkzijn.

a. Begrenzen en ontgrenzen

In zijn boek *Van feest naar feest* beschrijft de voormalig remonstrants hoogleraar Marius van Leeuwen dat de personen van de Heilige Geest en van de Zoon in de Drie-eenheid vaak scherp tegenover elkaar gezet zijn (2004, p. 117). Van Leeuwen verwijst naar het grote schisma (1054) tussen de kerken in Oost en West met als focuspunt het toevoegen van 'en de Zoon' (*Filioque*) aan de belijdenis van Nicea-Constantinopel. De brede, meer 'oosterse' visie, die vermoedt dat de Geest van God door alle dingen heen kan werken, kan het christendom ontvankelijk houden dat de Geest zijn sporen na laat in de cultuur en in een veelvoud van godsdienstige uitingen en bewegingen. De meer 'westerse' visie verbindt de Geest van God primair met Jezus Christus en het kerkelijke of christelijke. Van Leeuwen stelt dat onder andere door de oecumenische ontmoetingen in de twintigste eeuw het inzicht is ontstaan dat beide visies elkaar eerder aanvullen dan uitsluiten. De oosterse visie houdt het christendom ontvankelijk voor ontwikkelingen in de cultuur en de relaties met andere religies. De westerse visie kan helpen voorkomen dat het christelijk geloof te onbepaald, te zweverig wordt. In

Jezus Christus menen christenen namelijk criteria te vinden om te kunnen onderscheiden wat een heilige en onheilige geest is. “De heilige Geest is dus niet exclusief aan Christus gebonden, want hij werkt ook elders, soms helemaal buiten de christelijke traditie om. Maar christenen vinden wel in de verhalen rond Christus hun *houvast* om te onderscheiden wat heilig mag heten” (Van Leeuwen, 2004, p. 118). Om dit evenwicht tussen de twee personen van de Drie-eenheid aan te geven gebruikt Van Leeuwen de termen van ‘ontgrenzen’ en ‘begrenzen’, ontleend aan de remonstrantse theoloog G.J. Hoenderdaal (1910-1998).

b. De Goddelijke dans

Genesis 18: 1-8 vertelt het verhaal van Abraham waarin de Heer aan hem verschijnt bij de eiken van Mamre. Verder op in het verhaal blijkt dat het drie mannen zijn, die Abraham ontvangt. Hij geeft hen te eten en te drinken. Abraham neemt zelf niet deel aan de maaltijd, maar aanschouwt de Heer in de gedaante van drie. Dit verhaal heeft veel kunst geïnspireerd, met als meest aansprekende misschien wel onderstaande icoon van de Drie-eenheid geschilderd door Andrei Rublev in de vroege vijftiende eeuw.

Deze icoon staat niet alleen op de voorkant van Richard Rohr's *De goddelijke dans*. Het is ook het centrale beeld in zijn boek. Het beeld laat volgens Rohr zien wie of wat God ten diepste is: “In the beginning was the Relationship” (Rohr, 2016, p. 30). De Drie-eenheid staat volgens hem voor de relatie tussen God de Vader, God de Zoon en God de Heilige Geest. In de icoon vinden we God de Vader terug in goud, de Zoon in het blauw en de Heilige Geest in het groen. Verderop in het boek omschrijft Rohr de personen. God de Vader staat voor de Bron, voor het Onnoembare, gepresenteerd in de heilige Godsnaam ‘Ik zal zijn die ik zijn zal’. Jezus is God die met ons mee loopt. De Heilige Geest is God in ons. (Rohr, 2016, pp. 142-147) De relatie die ze hebben is geconstitueerd door onvoorwaardelijke liefde. Rohr omschrijft dit als de Goddelijke dans.

Rohr roept de vraag op: Wat doet de Heilige Geest in de icoon? Wijst Hij met de hand naar een open en vierde plaats aan de tafel? In de beantwoording van deze vragen wijst Rohr erop dat deze dans inderdaad niet alleen een dans is tussen de personen van de Drie-eenheid. De Goddelijke dans is geen gesloten dans (Rohr, 2016, p. 31). Rohr wijst erop aan de voorkant van de tafel iets van lijm zichtbaar is op de icoon. Dit zou erop kunnen wijzen dat er een spiegel heeft gezeten. “But can you imagine what its meaning might be? It's stunning when you think about it-there was room at this table for a fourth. The observer. You!” (Rohr, 2016, p. 31). Oecumenisch Patriarch Bartholomeus maakt eenzelfde soort punt in zijn bijdrage in de Eerste Kamer in Den Haag, 8 november 2019: “There is always an empty seat at the table where Abraham is feeding his unknown guests” (Hasselaar & IJmker, 2021, p. 143). In het hart van het christelijk geloof is volgens Rohr dus niet een afstandelijke God, maar een goddelijke dans waarin we uitgenodigd worden om mee te doen. Tegelijkertijd wijst Rohr erop dat deze relationaliteit beperkt zich niet tot mensen. De relatie toont

zich op vele manieren, in dieren, bloemen, wetenschap, elk positief straattheater en elk moment van vernieuwing. Hij noemt het dan ook een kosmische dans (2016, p. 193). De hele werkelijkheid is volgens Rohr uitgenodigd mee te doen in deze dans waar we in essentie allemaal op aangelegd zijn. De vraag is of we de uitnodiging aannemen: “What we can do, however, is learn how to believe it, receive it, trust it, allow it, and celebrate it, accepting Trinity’s whirling invitation to join in the cosmic dance” (Rohr, 2016, p. 193).

In het voorgaande heb ik als antwoord op de eerste, tweede en derde klopp op de deur een verkenning gedaan rondom *missio Dei* en de Drie-eenheid. Het ankerwerk *Constants in Context* van dit essay nodigt echter niet alleen uit tot een historische en conceptuele analyse van *missio Dei* en de daaruit volgende Drie-eenheid. Het stelt ook de vraag naar de relevantie van de Drie-eenheid voor kerkzijn in de eenentwintigste eeuw. Deze vraag behandel ik in de vierde sectie van dit essay.

4. Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste eeuw

Het ankerwerk *Constants in Context* nodigt uit om de vraag te stellen naar de relevantie van de Drie-eenheid voor kerkzijn in de eenentwintigste eeuw. Om deze vraag te contextualiseren richt ik me in deze sectie op de beleidsvisie 2020-2030: 'Remonstranten, een bezielend verband' en de Meerjarenvisie 2022-2026: 'Sta op! Hij roept U!' van het Arminius instituut.

a. Beleidsvisie 2020-2030: 'Remonstranten, een bezielend verband'

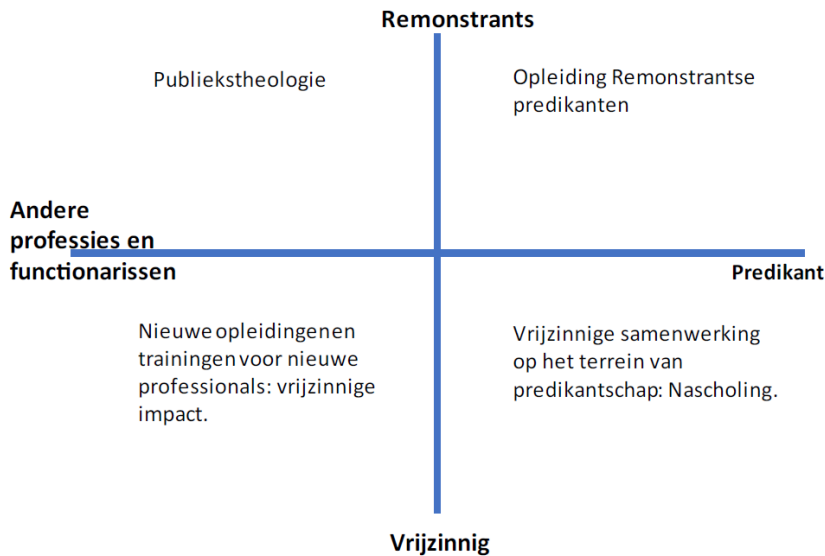
Op de Buitengewone Algemene Vergadering van Bestuur, 28 november 2020, werd de beleidsvisie 2020-2030: 'Remonstranten, een bezielend verband' aangenomen. Deze visie bevat de uitgangspunten voor het te voeren beleid tot 2030.

Als voornaamste uitgangspunt van het Remonstrants bestaan spreekt de beleidsvisie over een diep vertrouwen in God, die ons draagt en overstijgt (p. 3). Als we doorlezen dan valt ook op dat er in dit document een spanning zit tussen het diepe vertrouwen in God en de toekomst van de eigen geloofsgemeenschap. Want de toekomst van de eigen geloofsgemeenschap staat zeer onder druk. Zo begint de beleidsvisie met de zin: 'Om als geloofsgemeenschap te overleven zullen we ons moeten aanpassen aan de wereld om ons heen. Het is ons ideaal om een duurzame toekomst te scheppen voor onze geloofsgemeenschap, misschien wel tegen de trend van ontkerkelijking en individualisering in' (p.3). Vanwege de druk op de eigen geloofsgemeenschap lijkt de visie uiteindelijk toch vooral gekenmerkt te worden door een toon van bezorgdheid en het anticiperen op krimp en vergrijzing. De beleidsvisie resulteert in voorstellen rondom experimenteren, predikantschap, lokaal en regionaal samenwerken en de organisatie. Men wil hiermee een duurzame geloofsgemeenschap realiseren en spitst zich daarbij toe op de 'zinzoeker' (meestal hoger opgeleid en 45+), die men graag wil bereiken (2020, p. 8).

b. Meerjarenvisie 2022-2026: 'Sta op! Hij roept U!'

De meerjarenvisie 'Sta op! Hij roept U!' van het Arminius instituut is nauw verbonden met de beleidsvisie van de Remonstranten. Het Arminius Instituut ziet zichzelf namelijk als de bron van de traditie van de Remonstranten. Volgens de Meerjarenvisie 2022-2026: "In een kleiner wordend kerkgenootschap is zij een centrale institutionele waarde van waaruit initiatieven en activiteiten nodig zijn om de Beleidsvisie 2020 - 2030 van de Remonstranten te ondersteunen" (p. 1). Vanwege deze centrale rol sta ik wat uitgebreider stil bij de meerjarenvisie dan bij de beleidsvisie.

Traditioneel ziet het instituut of het remonstrants seminarium haar kerntaak als het opleiden van predikanten voor de Remonstrantse geloofsgemeenschappen. In het kader van innovatiebeleid nemen de Remonstranten echter het initiatief om zich verder te ontwikkelen en te profileren op vier velden, zoals uitgedrukt in onderstaande figuur.

In de meerjarenvisie kiest het Arminius Instituut er wel expliciet voor om de primaire focus te leggen op twee velden: predikantsopleiding en inspiratie en ondersteuning bij andere beroepsgroepen. Ik richt me hier niet verder op deze focus. Wat mij vooral opvalt in de meerjarenvisie is dat ze het Heilige beschouwt als fundament van dit kwadrant. Laat ik mijn analyse beginnen met de titel van de meerjarenvisie.

De meerjarenvisie heeft de opvallende titel: *Sta op! Hij roept u!* Deze titel is afgeleid van het verhaal over Bartimeüs in Marcus 10: 46-52. Bartimeüs is een de blinde bedelaar, die in het verhaal schreeuwt temidden van alle omstanders: "Zoon van David, Jezus, heb medelijden met mij". En terwijl de omstanders hem berispen en zeggen dat hij zijn mond moet houden, gaat hij door met schreeuwen. Jezus hoort hem en vraagt: "Wat wilt u dat ik voor u doe?". Bartimeüs antwoordt: "*Rabboeni*, zorg dat ik kan zien". Jezus zegt dan tegen hem: "Ga heen, uw vertrouwen is uw redding". Meteen kan Bartimeüs weer zien en volgde hij Jezus op zijn weg.

Waarom kiest het Arminius Instituut voor een meerjarenvisie met deze titel en dit achterliggende verhaal? Wil het seminarium met deze titel zeggen: *Rabboeni*, zorg dat wij kunnen zien? Wie de opening van de visie leest zou inderdaad tot deze conclusie kunnen komen. Al in de tweede regel van het document staat dat ze "...dienstbaar aan en geworteld in het Evangelie van Jezus Christus..." wil zijn, (2022, p. 2). Deze zin aan het begin van het document is echter ook meteen de laatste keer dat 'Jezus' genoemd wordt. Twee zinnen verder wordt Jezus, zonder enige kritische reflectie vervangen door 'het Heilige'. Vervolgens staat het Heilige centraal in het document.

Het Arminius Instituut wil in een post-seculiere wereld - die op alle niveaus gekenmerkt wordt door onzekerheid, ontregeling, ongelijkheid, crisis en verdeeldheid - ontdekken hoe en waar mensen het Heilige zoeken en ervaren, en leren hoe wij daar als remonstrants christelijke geloofsgemeenschap creatief, vernieuwend en faciliterend op kunnen inspelen ten behoeve van een humane en duurzame wereld voor huidige en toekomstige generaties. (2022, p. 3)

Wat bedoelt de meerjarenvisie met 'het Heilige'? Op pagina 2 en 8 worden een aantal synoniemen voor het Heilige aangereikt, zodat we iets meer grip krijgen op de inhoud ervan. Het Heilige wordt daar geassocieerd met woorden als het Goddelijke, het ultieme, het waardevolle, het Onnoembare,

God. Opvallend is wel dat Jezus niet meer terugkeert in het document. Over de Heilige Geest wordt in het hele document niet gesproken.

Nu ben ik zeker niet een persoon die snel met Jezus of de Heilige Geest op de proppen komt. Wel is het goed om kritisch te zijn op welke begrippen er gebruikt worden en waarom? Zeker als het document een kompas wil zijn voor vier jaar en zichzelf ziet als bron van de Remonstrantse traditie, die beleid ondersteunt op eigentijds kerkzijn. Dit brengt mij bij de volgende sectie.

5. Huizen van Arminius als dansschool voor het leven

Het ankerwerk *Constants in Context* nodigt uit om de vraag te stellen naar de relevantie van de eerder beschreven Drie-eenheid voor Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste eeuw. Ik gebruik hiervoor de twee documenten uit de vorige sectie: de beleidsvisie 2020-2030: 'Remonstranten, een bezielend verband' en de meerjarenvisie 'Sta op! Hij roept U!'.

a. Trinitair vloertje onder de Remonstrantse visies

Laat ik beginnen met de beleidsvisie. In de beleidsvisie zien we een spanning tussen het diepe vertrouwen in God en de toekomst van de eigen geloofsgemeenschap. Het is een echte spanning. Ik wil de realiteit van krimp dan ook niet tekort doen en alle zorgen en onmogelijkheden die daarin spelen serieus nemen. Tegelijkertijd draagt de realiteit niet de betekenis niet in zichzelf. Het is aan ons om betekenis te geven aan de feiten. We kunnen de laatste dagen van de Remonstranten uitroepen, en misschien heeft een bepaalde vorm en inhoud van kerk afgedaan.

In dit essay kwam eerder naar voren dat *missio Dei* primair staat voor een omwenteling waarin de kerk niet langer de drager is van Gods missie, maar als een beweging van God naar de wereld toe. De vraag die daarbij hoort is dan niet primair de vraag waar de beleidsvisie nu mee begint: Hoe overleven we als geloofsgemeenschap? De vraag is dan vooral wat zijn tekenen van God in het hier en nu? Vanuit de vrijheid die door deze ontstaat kunnen we ons de vervolgvraag stellen: Hoe kunnen de Remonstranten zich in dienst stellen van deze tekenen van God? Dit betekent dan niet dat we bijdragen aan Gods toekomst door ons per definitie aan te passen aan de wereld om ons heen, zoals de opening van de beleidsvisie stelt. Het betekent vooral opnieuw ontdekken hoe te leven in een wereld die voortdurend verandert en waarin de radicale onzekerheid steeds meer zichtbaar wordt, niet alleen in ons eigen leven, maar ook in ontwikkelingen als corona, oorlog in Oekraïne, nieuwe machtsverhoudingen en klimaatverandering. Het gaat er dan veel meer om dat kerken, en dus ook Remonstranten, vanuit de eigenheid meedoen in de samenleving en in levens van mensen. De vraag is dan wel waar die eigenheid uit bestaat? Dat brengt mij bij de meerjarenvisie.

Wat is de relevantie van de eerder beschreven Drie-eenheid voor de meerjarenvisie? Wat mij in de meerjarenvisie opvalt en aanspreekt is de diepe wens om vanuit de Remonstrantse traditie bij te dragen aan onze post-seculiere wereld met al haar onzekerheid, ontregeling, ongelijkheid, crisis en verdeeldheid, en laat ik daar ook aan toevoegen, vreugde en hoop, in het groot en klein. Als ik dan nadenk over de relevantie van de Drie-eenheid voor de meerjarenvisie, dan brengt dat een versterking en verdiepenstag aan, juist van belang om deze wens waarheid te maken.

In termen van de Drie-eenheid sluit het Heilige het meest aan bij de persoon van God de Vader. Het gaat dan om de Bron, om het Onnoembare. Maar de leer van de Drie-eenheid laat zien dat in de christelijke traditie het beeld van God uitgebreider is dan alleen het spreken in termen van de Bron en het Onnoembare. Deze God laat zich ook kennen in de twee andere personen van de Drie-eenheid, namelijk Jezus en de Heilige Geest. Deze laatste twee personen zijn God in de wereld. De wereld waarop Remonstranten zo graag betrokken willen zijn en daarom ook met beleid voorbij alleen het predikantschap komen. Deze betrokkenheid moet volgens mij gepaard gaan met een herwaardering van de Drie-eenheid: Vader, Zoon en Heilige Geest.

Het tweede punt van relevantie zit in het belangrijke onderscheid tussen ontgrenzen en begrenzen, dat we vinden in het denken over de Drie-eenheid bij de Remonstrantse hoogleraren G.J. Hoenderdaal en M. van Leeuwen. Primair gaat het bij hen niet om de relatie tussen het Heilige (de Vader) en de Zoon, maar om de relatie tussen de Heilige Geest en de Zoon. Toch kan dit onderscheid helpen om gebrek aan scherpte en onevenwichtigheid rondom het Heilige te voorkomen. Alleen het Heilige centraal stellen kan maken dat het (christelijk) geloof te vaag en te onbepaald wordt. Wie of

wat bepaalt dan wat heilig of niet heilig is in religie en cultuur? Juist het op elkaar betrekken van Vader, Zoon en Heilige Geest, vanuit ieders eigenheid, kan een evenwichtig vloertje betekenen voor kerkzijn in de eenentwintigste eeuw.

Tot slot, het derde relevante punt is dat het Heilige alleen niet relationeel is. Het denken in termen van de Drie-eenheid, zoals we dat bij Rohr aantreffen, laat juist zien dat God relationeel is en dat deze relatie geconstitueerd wordt door relaties van onvoorwaardelijke liefde waar een ieder in mee kan doen, niet alleen een zinzoeker (meestal hoger opgeleid en 45+). Rohr spreekt over een goddelijke dans, die in essentie een kosmische dans is, waarop we allemaal zijn aangelegd en waartoe we uitgenodigd zijn. En als we dan deelnemen aan de dans, als we blijven vertrouwen zoals Bartimeus de blinde bedelaar, dan zullen, stelt het evangelie: "... blinden zien en verlamden lopen, mensen die onrein zijn door huidziekte worden gereinigd en doven horen, doden worden opgewekt en aan armen wordt het goede nieuws bekend gemaakt..." (Mattheus 11: 5). Uiteraard, zeg ik hier met Borgman, gaat het dan om de equivalenten hiervan in onze eigen tijd en context (Borgman, 2015, p. 145). Dit is alleen wel een veel bredere doelgroep dan de zinzoeker uit de Remonstrantse beleidsvisie.

In deze sectie ben ik diverse relevantie punten op het spoor gekomen van de eerder beschreven Drie-eenheid voor beleidsvisie en meerjarenvisie. Deze punten nodigen uit om in de uitwerking van beide visies ruimte te maken verdere theologische doordenking vanuit een Trinitair vloertje onder beide visies, en daarmee onder Remonstrants kerkzijn voor de eenentwintigste eeuw.

b. Huizen van Arminius als dansschool voor het leven

In mijn biografie is zichtbaar dat de nazaten van Dominicus (1170-1221), de Dominicaanse orde die zich beweegt op het snijvlak van geloof en samenleving, me na aan het hart liggen. De Dominicaanse zusters, waar ik verblijf als ik in Kaapstad ben, noemen me zelf 'part of the family'. De lekendominicaan professor Erik Borgman is mijn promotor en twee jaar heb ik mogen werken bij het Dominicaans Studiecentrum aan de Vrije Universiteit. Als veldwerk voor het vak ecclesiologie hebben Mart Sakkers en ik gekozen voor het Huis van Dominicus, een inspirerende, nieuwe loot van de Dominicanen, die zich richt op de drie de functies van kerk-zijn zoals die in het vak aan de orde kwamen:

1. mystiek: de omgang met God
2. *diakonia*: de dienst in de samenleving
3. *koinonia*: de gemeenschap

In colleges tijdens het seminarium kwam aan de orde dat er voor vrijzinnigen dikwijls een spagaat is tussen staan in een geloofstraditie en het staan in de moderne cultuur. Ik heb me hier altijd over verbaast. Sterker nog, zeker vanuit de reflectie in dit essay op de Drie-eenheid lijkt dit een oneigenlijke spagaat. God is niet alleen mens geworden, maar ook met zijn Geest aanwezig in de cultuur. Zouden de nazaten van Arminius (1560 – 1609) niet nog beter in staat kunnen zijn dan de nazaten van Dominicus om geloof en moderne cultuur bij elkaar te houden? Waar de nazaten van Dominicus worstelen met waarlijk inclusief kerk-zijn, bijvoorbeeld met betrekking tot vrouwen en mensen die homoseksueel geaard zijn, lijken Remonstranten dergelijke belemmeringen niet te kennen. Al kan ook bij de Remonstranten de vraag naar waarlijke diversiteit en inclusiviteit gesteld worden. Zijn de Remonstranten niet vooral homogeen: welgesteld, hoog opgeleid, wat op leeftijd en vooral een witte huidskleur. Vanuit het verleden is deze homogeniteit goed uit te leggen, maar naar de toekomst toe? Is het juist niet de uitdaging om voorbij deze homogeniteit te gaan? Aansluitend, uitdaging voor de Remonstranten is ook om antwoorden te blijven zoeken op vragen van vandaag de dag en zich niet te veel richten op vragen en geschilpunten uit het verleden. Dit vraagt om een

identiteit die niet primair is geformuleerd op het verleden, in het afzetten tegen een 'vermeende' orthodoxie, maar om een eigen positieve identiteit.

Als het gaat om Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste dan zie ik huizen van Arminius voor me waarin ik kan en wil werken, omvattend de drie functies van kerkzijn: mystiek, *diakonia* en *koinonia*. Deze huizen zijn geworteld in de christelijke traditie en de bijbelse verhalen, geïnspireerd door de kritische geest van Arminius met een openheid naar cultuur en eigentijdse vragen (Beleidsvisie, 2020, p. 3). In deze huizen overheerst niet de angst voor lege kerken, maar de liefde, de vreugde en de hoop vanuit een diep vertrouwen in God. In mijn eigen universitair werk op ecologische en sociale vraagstukken, merk ik hoezeer er behoefte is aan een dergelijk perspectief, zowel in zogenaamde 'religieuze' als 'seculiere' kringen. Een dergelijk perspectief sluit ook aan bij de Remonstrantse geloofsbelijdenis uit 2006 om 'kerk te zijn in het teken van de hoop'. Huizen van Arminius zijn plaatsen waarin de vier eerder beschreven kwadranten samen komen en gedragen worden door een eigentijds Triniair fundament. Oftewel, de huizen van Arminius zijn scholen waar de dans van hoop, geloof en liefde telkens opnieuw geoefend en gevierd wordt, dansscholen voor het leven.

6. Conclusie en aanbevelingen

Werd er drie keer op de deur geklopt tijdens mijn tijd aan het seminarium? Een laatste keer zelfs met de woorden: 'In Gods naam, doe open!?' Waarom moet mij dit gebeuren? Moet ik echt de deur naar *missio Dei* en de Drie-eenheid openen?

In dit essay heb ik de deur geopend, want misschien is het wel een mens die in nood verkeert, een vluchteling die een toevluchtsoord in een kerk zoekt. De centrale vraag in dit essay is: Wat is de relevantie van *missio Dei* voor Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste eeuw?

In dit essay is zichtbaar geworden dat de relevantie van *missio Dei* daarin bestaat dat ze een omwenteling markeert in de theologie waarin de kerk niet langer gezien wordt als primair drager van Gods missie, maar waarin de Drie-enige God zelf de drager van missie is. De verkenning van de relevantie van denken in termen van Drie-eenheid voor Remonstrants kerkzijn in de eenentwintigste leidt tot een aantal conclusies.

Ten aanzien van de beleidsvisie:

1. Centrale vraag is niet langer: Hoe overleven we als geloofsgemeenschap? De centrale vraag is vooral wat zijn tekenen van God in het hier en nu en hoe kunnen Remonstranten zich in dienst stellen van deze tekenen?
2. Doelgroep is dan niet langer vooral een zinzoker (vooral hoog opgeleid en 45+), maar ook de blinde, de lamme, de onreine, de dove, de dode en de arme, uiteraard in de equivalenten van deze tijd.

Ten aanzien van de meerjarevisie:

1. Denken in termen van Drie-eenheid is rijker dan alleen het spreken in termen van het Heilige, het Onnoembare. De Drie-enige God laat zich ook kennen als God in de wereld door Jezus en de Heilige Geest.
2. De Drie-eenheid maakt een belangrijk Remonstrants onderscheid mogelijk tussen ontgrenzen (Heilige Geest) en begrenzen (Jezus). Dit onderscheid kan helpen om gebrek aan scherpte en onevenwichtigheid rondom het Heilige te voorkomen.
3. Het Heilige alleen laat geen relationeel wereldbeeld zien. Het denken in termen van de Drie-eenheid, zeker bij Rohr, laat juist zien dat God relationeel is, dat deze relatie geconstitueerd wordt door relaties van onvoorwaardelijke liefde en dat eenieder daarin mee kan en mag doen.

Ik begon dit essay met Tiuri die in de openingsscene van *De brief voor de koning* na aanhoudend geklop de deur opent. Het openen van de deur blijkt het begin van een onverwachte, onzekere en bovenal essentiële reis. Ook in dit essay blijkt dat *missio Dei* niet het eindstation is, maar een nieuw hoofdstuk inluidt voor kerkzijn. Uiteraard ben ik niet de enige die deze deur opent binnen de Remonstranten. Dichtbij huis heeft het Remonstrants tijdschrift *Adrem* in 2023 de deur ook op een kier gezet met een Drieluik over Vader, Zoon en Geest. Wat verder weg is het de Remonstrantse theologe Anne Claar Thomasson-Rosingh met haar boek *Searching for the Holy Spirit*. Ze beschrijft dat haar argwanendheid tegenover de Drie-eenheid plaats gemaakt heeft voor enthousiasme (2015, p. 155). In de bredere oecumene zijn er andere gerelateerde publicaties bijvoorbeeld *God unknown. The Trinity in contemporary spirituality and mission* (2012) van de Anglicaan Ian Mobsby.

Aan het einde van dit essay, aan het einde van mijn tijd aan het Remonstrants seminarium is mijn voorstel om de geopende deur niet weer snel dicht te doen. Laten we de reis vervolgen. Ik doe twee aanbevelingen.

1. Verdere theologische doordenking van zowel de beleidsvisie als de meerjarevisie vanuit denken in termen van de Drie-eenheid.
2. Een vak 'Beeldenstorm' in het curriculum van het seminarium, waarin eigen, oude en nieuwe beelden van God tegen het licht worden gehouden en uitgedaagd.

Als geloofsgemeenschap en persoon leven we allemaal met beelden (van God, onszelf en de ander). Juist om vrij en bij de tijd te kunnen zijn en te blijven, is het cruciaal om deze beelden flexibel te houden en er kritisch op te zijn. Zo verstoren ze niet alleen de Goddelijke dans in het hier en nu, maar versterken ze die ook. Een dergelijke flexibiliteit lijkt me Remonstrants ten voeten uit, evenals de moed die dat vraagt. Een concept als 'Huis van Arminius als dansschool voor het leven', dat ik opwerp in dit essay, is dan misschien ook wel een pleonasme. Hoe dan ook, dit is in vier woorden wat het openen van de deur in dit essay heeft opgeleverd voor Remonstrants kerkzijn: In Gods naam, Dans!

Literatuurlijst

Bevans, S.B. & Schroeder, R.P. (2004, fourth printing 2008). *Constants in Context: A Theology for Mission for Today*. Maryknoll, NY: Orbis Books.

Bosch, D.J. (2011, ninth printing 2020). *Transforming Mission. Paradigm Shifts in Theology of Mission*. Maryknoll, NY: Orbis Books.

Dragt, T. (1962, eenenzestigste druk 2021). *De brief voor de koning*. Amsterdam: Uitgeverij Leopold.

Engelsviksen, T. (2009). Missio Dei: The Understanding and Misunderstanding of a Theological Concept in European Churches and Missiology', In *International Review of Mission*, Volume 92, Issue 367, pp. 481-497. <https://doi.org/10.1111/j.1758-6631.2003.tb00424.x>

Borgman, E. (2015). *Waar blijft de kerk? Gedachten over opbouw in tijden van afbraak*. Baarn: Adveniat, i.s.m. Halewijn uitgeverij Antwerpen.

Hasselaar, J.J. & IJmker, E.C.. (eds.). (2021). *Water in Times of Climate Change: A Values-driven Dialogue*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Hoedemaker, L.A. (1988). Het volk van God en de einden der aarde. In Camps, A., Hoedemaker, L.A., Spindler, M.R., & F.J. Verstraelen, *Oecumenische inleiding in de missiologie: teksten en konteksten van het wereldchristendom* (pp. 167-180). Kampen: Uitgeversmaatschappij J.H. Kok.

Hof, van 't, I.P.C. (1972). *Op zoek naar het geheim van de zending. In dialoog met de Wereldzendingconferenties 1910-1963*. Wageningen: H. Veenman & Zonen N.V..

Leeuwen, van, M. (2004). *Van feest naar feest. Over de christelijke feesten – hun geschiedenis en betekenis*. Uitgeverij Balans.

Liedboek. Zingen en bidden in huis en kerk. (2013, 4^e druk). Zoetermeer: Boekencentrum Uitgevers, Heerenveen: Uitgeversgroep Jongbloed en Utrecht: Uitgeverij Kok.

Sta op! Hij roept u! Meerjarenvisie 2022- 2026 van het Arminius Instituut/Remonstrants Seminarium (2022). Verkrijgbaar op: <https://www.remonstranten.nl/wp-content/uploads/2022/06/MeerJarenVisie-versie-13-mei-2022-DEF.pdf>

Remonstranten, een bezielde verband. Beleidsvisie 2020-2030. (2020). Verkrijgbaar op: [Beleidsvisie-20-30-eindversie.pdf \(remonstranten.nl\)](https://www.remonstranten.nl/wp-content/uploads/2020/06/Beleidsvisie-20-30-eindversie.pdf)

Rohr, R. (2016). *The Divine Dance*. London: Society for Promoting Christian Knowledge.

Sundermeier, T. (2009). Missio Dei Today on the Identity of Christian Mission. In *International Review of Mission*, Volume 92, Issue 367, pp. 560-578. <https://doi.org/10.1111/j.1758-6631.2003.tb00429.x>

Thomasson-Rosingh, A.C. (2015). *Searching for the Holy Spirit. Feminist Theology and Traditional Doctrine*. London and New York: Routledge.